

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

kunde citerats i avhandlingen, ställer han själv mot begreppet avfall det positivare begreppet utveckling. I kåseriet *Avfallingar* (i: *På villovägar*, 1922) skriver han att »nu vet jag, att varje människa måste (...) ibland skaffa sig helt nya åsikter, när de gamla blivit förbrukade». Och i kåseriet *Av barns och spenabarns mun* (i: *Personligt ovet*, 1932), konstaterar han: »På sex, sju år skiftar människan fullständigt kropp, får helt nya muskler, hjärta och hjärna, men hon skulle bara understå sig att byta en enda åsikt på samma tid!»

Mer om detta och annat som kan kasta ljus över Lindorm själv och diktaren Erik Lindorm bör det finnas plats för i den monografi som Evald Palmlund i förordet på s. 10 säger sig vilja återkomma med. Tills dess vill jag avslutningsvis konstatera att Evald Palmlund har utfört ett tungt och betydelsefullt pionjärbete med sin digra, välskrivna och väl dokumenterade avhandling om Lindorms publicistiska verksamhet åren 1905–1924. Tidningsskribenten Lindorm framstår efter denna studie som en storhet väl jämförbar med diktaren Lindorm.

Gunnar Eidevall

Ingrid Schöier: *Som i Aftonland. Studier kring temata, motiv och metod i Pär Lagerkvists sista diktsamling*. Akademi-litteratur. Sthlm 1981.

Den unge Pär Lagerkvist framträdde i den offentliga kulturdebatten med estetiska stridskrifter, artiklar och recensioner. Den åldrade Pär Lagerkvist fortsatte att diskutera diktens och diktandets problem, men nu endast i sina arbetspapper, i en tyst monolog. Om denna sena monolog får vi veta mycket i Ingrid Schöiers avhandling, som ventilerades vid Stockholms universitet i slutet av maj 1981, några dagar efter 90-årsdagen av Pär Lagerkvists födelse.

Utgångspunkterna är tacksamma: Ingrid Schöier har kunnat ösa ur de ymnigt flödande brunnarna i Kungliga Bibliotekets handskriftssamling, där Lagerkvists litterära kvarlåtenskap finns bevarad som donation. Detta är första gången KB:s material har utnyttjats för en samlad bild av den gamle skalden. Ingrid Schöier har ur ett i alla avseenden svårforcerat material lyckats dra fram väsentliga texter och utnyttja dem för att peka på viktiga sammanhang i Lagerkvists författarskap. Hon visar djup förtrohet med Lagerkvists komplicerade författarskap.

Avhandlingen avser, med författarinnans egna ord, »att belysa temata, motiv och metod i Pär Lagerkvists sista diktsamling *Aftonland*». Den »ägnar stort utrymme åt det genetiska studiet». Ingrid Schöier vill »visa på ett starkt beroende av den klassiska svenska idealistiska traditionen och en medveten förankring i den stora internationella myttraditionen». Med rubriken »Som i Aftonland» avser författarinnan att hon vill, genom en redovisning av arbetsmanuskript och anteckningar från hela författarskapet, vid sidan av de publicerade verken, dokumentera Aftonlands ställning »som en av flerfaldiga manifestationer i ett stort idékomplex av långt starkare och mer omfattande kontinuitet i Lagerkvists diktning än man tidigare haft anledning förmoda». Hon hävdar att *Aftonland* i sig fokuserar »linjerna från mycket tidig diktning och förebådar de sena romanerna, vilkas lyriska hjärtpunkt den kan

sågas utgöra – ett alldeles särskilt samband föreligger mellan diktsamlingen och *Sibyllan*». Men författarinnan pekar också på Lagerkvists egna uttalanden om att alla hans verk bildar en helhet.

Ingrid Schöier skisserar först diktsamlingens bakgrund och förutsättningar i den litterära traditionen, i samtiden och i författarskapet. Därefter behandlar hon texten, först genom en redovisning av manuskript och genesis, därefter genom diktanalyser, för vilka hon utnyttjar dels boken, dels andra besläktade texter i arbetsmanuskripten och dels de tidigare tryckta verken. Hon gör även komparationer med andra författare. Genom redovisningen av anteckningarna kan författarinnan dra linjer bakåt från *Aftonland* in på 30-talet, i vissa fall ännu längre. Motivkonstansen i Lagerkvists diktning är ett redan tidigare välkänt faktum, som genom denna myckenhet av nytt material får en klarare belysning. Ingrid Schöier disponerar elegant sitt tematiska studium av boken, som hon läser som en vandring i olika landskap. Guds bilden, barndomsminnena och konstnärsproblematiken ställs i centrum. Barndomsminnena presenteras genom en redovisning i text och facsimil av manuskriptvarianter till dikten *Med gamla ögon ser jag mig tillbaka*, som knyts till Lagerkvists morföldrars gård i Småland, »barndomslandet». Guds bilden diskuteras under jämförelse med den internationella myttraditionen – författarinnan talar om Lagerkvists 'mytiska metod'. Konstnärsproblematiken, temat »Poeta creator», betonas i ett studium av diktsviten *Skapelsemorgon*, som ges en »allegorisk» tolkning. Avhandlingens slutkapitel är rubricerat »Diktandet och dikten. Studier i form, komposition, stil».

Mot huvudlinjerna i avhandlingen har jag inga egentliga invändningar. Mina invändningar riktar sig i stället mot utförandet av dessa studier, mot brister i metod och vetenskaplig stringens. Ingrid Schöier har gått till verket med en lågande entusiasm för Lagerkvists författarskap och en hög ambitionsnivå när det gäller att söka åstadkomma en mångsidig verkmonografi, som också skall öppna perspektiv bakåt och framåt: »Som i Aftonland». Tyvärr ligger resultatet inte i nivå med ambitionerna – det har blivit en mycket ojämn bok. Där finns många goda uppslag och intressanta påpekanden, där finns flera insiktsfulla detaljanalyser, framför allt i avsnitten om de två texter som står i centrum för intresset: *Med gamla ögon ser jag mig tillbaka* och *Skapelsemorgon*. Där finns en elegant disposition. Men författarinnan har låtit sig styras av det överflödande rika materialet och frestas till en presentation som gör ett alltför osovrat intryck. Citatanshopningen tenderar att sabotera dispositionen. Framställningen misspryds av ytliga och otillräckligt genomarbetade översikter. En allvarlig invändning kan också riktas mot bristen på historiskt/kronologiskt synsätt, som tenderar att förrycka perspektiven och förvandla Lagerkvist till en statisk figur. Detta blir speciellt besvärande i avsnittet om hans estetik. Vidare röjer avhandlingen osäkerhet i hanteringen av den komparativa metoden. Flera av de illustrativa komparationerna förefaller mig sakna verklig relevans i sammanhanget och beträffande de genetiska – ofta svåra att avgränsa från de illustrativa – kan man invända, att författarinnan visar viss osäkerhet i värderingen av olika influenser och avvägningen av dessa mot Lagerkvists originalitet.

Författarinnans metod i vidare mening kännetecknas av

en presenterande, refererande, citerande, deskriptiv hållning mera än en analyserande och problemställande. Det direkt analytiska momentet har fått lämna alltför stor plats åt kringgående rörelser och materialpresentation. Så har det också blivit en diger avhandling på 365 s.

Författarinnans styrka ligger i motivinventeringen med dess utblickar mot myttraditionen. Detta har blivit mycket läsvärda avsnitt. Däremot är presentationen av de estetiska teorierna, Lagerkvists och andras, och den estetiska analysen svaga. Det finns en tendens till spekulativ estetik som är störande. Ambitionsnivån är hög beträffande de vetenskapliga referenserna – man finner en rad centrala namn ur den nyare litteraturvetenskapliga diskussionen. Men resultatet är tyvärr inte lika imponerande. Författarinnan ger sig oförskräckt i kast med stora och svåra litteraturteoretiska frågor, men hon når inte utöver en yttlig översikt, som också misspyrds av terminologisk oklarhet. Nu finns här ju också ämnen för flera avhandlingar! Det hade varit bättre att låta de estetiska översiktterna utgå till förmån för en mera ingående självständig penetrering av Lagerkvists konstnärliga metod i Aftonland. Med en bättre hushållning i dispositionen av avhandlingens generösa omfång hade det estetiska avsnittet kunnat byggas ut och fördjupas, på bekostnad av en del överflödigt material i de tidigare avsnitten. Dispositionen hade på så sätt fått en bättre balans mellan de tre moment som underrubriken räknar upp.

Avhandlingen är trots sin lättflytande och mestadels eleganta stil inte alldeles lättläst. Den utmärks av en avsevärd omständlighet. Dispositionen ser klar ut när man ser på innehållsförteckningen. Men Ingrid Schöier går inte sin väg rakt fram utan förrirrar sig ofta in på avtagssvägar, gör utvinkningar och långa inskott. Den ymniga citeringen från Lagerkvists texter och från andra författare samt från åberopade vetenskapliga auktoriteter gör, alldeles bortsett från de mestadels fräscha Lagerkvisttexternas mycket fascinerande karaktär, att framställningen blir svårforcerad för den som vill försöka frilägga huvudlinjerna i den. Till förvirring bidrar bristen på historiskt/kronologiskt synsätt. I citeringen av Lagerkvists egna anteckningar och uttalanden blandas tidiga och sena texter. Detta blir också betänkligt ur vetenskaplig synpunkt. Författarinnan betonar motivkonstansen i Lagerkvists författarskap och hon tar upp Örjan Lindbergers benämning »dialogmänniskan» Lagerkvist. Men den kronologiska blandningen medför trots dessa garderingar en fara för att han görs till en statisk figur. Det är riktigt att indelningar i avgränsade perioder i författarskapet inte kan göras eller klara utvecklingslinjer dras. Men det finns ändå skillnader mellan Lagerkvists framtoning vid olika tidpunkter. Delvis hänger denna tidsförblandning samman med att författarinnan avstått från att utnyttja biografiska metoder. Jag efterlyser ingalunda sådana – begränsningen är rimlig med tanke på avhandlingens inriktning på motivstudiet. Men samtidigt tangerar författarinnan ändå det biografiska fältet i de avsnitt som rör Lagerkvists syn på författarrollen. (Jfr avh. s. 11 om biogr. psykol.) En starkare markering av ett kronologiskt perspektiv synes mig nödvändigt i detta sammanhang. (En fråga t. ex., som inte ställs, är: spelade Nobelpriset någon roll för Lagerkvists syn på sin författarroll?)

Jag kommer att koncentrera min genomgång på komparationerna samt slutkapitlet, men en stor del av syn-

punkterna är relevanta för hela avhandlingen. Först dock något om akribin och förhållandet till tidigare forskning. Akribin är dessvärre inte tillfredsställande. Litteraturförteckningen innehåller en hel del slarvfel och ofullständiga uppgifter; felaktiga eller ofullständiga källhänvisningar i notapparat och text försvårar arbetet för den som önskar söka fram material och i citeringen finns åtskilliga fel. Nu är ju handskriftsmaterialet utomordentligt svårsläst och det är ett jättearbete Ingrid Schöier utfört när hon gått igenom hela samlingen. Vid mina stickprovskontroller har jag endast funnit en felläsning (s. 60 rad 6: »utan» skall vara »utom»); däremot finns det åtskilliga småfel i citaten, oftast enstaka men någon gång i anhopning (s. 233, 249). Detta gäller även citaten ur tryckta källor. Felaktiga dikt- och verktitlar förekommer likaså. Författarinnans strävan efter fullständighet i redovisningen av ändringar i mss är sympatisk, men den är både orealistisk och opraktisk: den har inte kunnat genomföras och den gör externa svårslästa. De flesta ändringarna kommenteras inte, eftersom de saknar relevans för resonemangen. Därmed är de också onödiga.

En del av bristerna i akribin hänger samman med att författarinnans källkritiska hållning är betänkligt omissänsksam. Jag avser i första hand hanteringen av brevmaterial. Ett exempel erbjuder ett brev som åberopas på två ställen s. 227: brev till Victor Claes 22/2 1959 (not 139 och 142 s. 321 samt not 22 s. 324). Det första citatet återfinns inte i brevet. Det andra citatet är korrekt återgivet, men här borde författarinnan ha kommenterat källan: detta är ett ofullbordat brev som uppenbarligen inte avsänts, eftersom ett brev följande dag rör samma ärende. Av brevet 22/2 finns både original och genomslagskopia, av brevet 23/2 endast genomslagskopia. Det senare brevet är annorlunda utformat och mera tillmötesgående. Det citerade partiet saknas där. Här snedvrids inte något resonemang men förfarandet är symptomatiskt för bristen på precision i avhandlingen. Ingrid Schöier har ingen källkritisk diskussion av problematiken kring brev. Hon har i flera fall hänvisat till brev av Lagerkvist i KBs samling, vilket beträffande tidiga brev innebär ett handskrivet utkast. Har Lagerkvist gjort ändringar innan brevet avsänts? – det är en fråga som inte kan besvaras utan kontroll av originalbrevet.

Låt oss granska några tidiga brev, som åberopas s. 226. Det rör sig om brev till Fredrik Ström 5/3 1911, Ture Nerman 13/6 1912 och Folke Henschen 30/12 1913 (noterna 133, 134 resp. 138 s. 321). Brevsignum, L 120:2 (Brev från PL) tyder på att utkast bör finnas i samlingen. Men så är icke fallet. Dessa brev existerar inte i Lagerkvistsamlingen. Ingrid Schöier måste således bygga sin citering på andrahandskällor. Beträffande Ström och Nerman finns flera möjligheter; sannolikt har Elovson använts för Ström, eftersom Schöier utprepar dennes citatfel. Här borde en jämförelse med Karahkas återgivning ha väckt författarinnans intresse för kontroll av originalet. I Nermanbrevet står i originalet ej »journalistik» utan »publisistik», vilket både Elovson och Karahka återger (dock stavat med c). Henschenbrevet har framdragits av Karahka, i KB finns dock i samlingen brev till PL ett utdrag som Henschen själv gjort i brev 1956. Ingrid Schöier åberopar också ett brev till Henschen 7/12 1914 (s. 261 och 279, not 20 s. 324 resp. 106 s. 326). Också detta brev är i själva verket citerat efter andrahandskälla, även

om noterna anger L 120:2, där brevkast saknas. Schöiers sätt att ange brevkällan tyder på att hon inte är bekant med hänvisningspraxis och inte uppmärksam på den källkritiska problematiken. S. 324 uppges: »L 120:2, 7.12.1914. Äv. hos dr. phil. Irmgard Leux-Henschen, Sthlm [---]». Det brev som finns hos adressatens änka är den primärkälla som Schöier borde ha tagit del av. I noten uppges även en sekundärkälla: »Jfr Karahka, a. a.». Också ur detta brev finns excerpter av Henschen i ett brev till Lagerkvist 1956 (L 120:1). Inte i något av dessa fall har Ingrid Schöier således tagit del av *hela* brevet!

Med dessa exempel är vi redan inne på förhållandet till tidigare forskning. Detta är inte så gott som det borde vara. Redovisningen uppvisar mycket allvarliga brister. Mängder av hänvisningar saknas, material och analyser framläggs som om det var första gången. I andra fall har författarinnan givit en missvisande bild av tidigare forskningsresultat eller missuppfattat dem. Det finns också flera exempel på att hon inte uppmärksammat forskningsresultat som hon hade kunnat dra nytta av i sin egen framställning. Tidigare forskning verkar helt enkelt inte ha penetrerats tillräckligt noga.

Den mest iögonenfallande försummelsen gör sig Ingrid Schöier skyldig till beträffande Gunnar Tideström. Hon gör en utförlig dokumentation ur anteckningarna, som visar att Sibyllan är en förtäckt självbiografi. Detta är ju utomordentligt intressant. Men det är inte nytt! Vi får således här en bekräftelse ur Lagerkvists egen hand på att Tideströms fina och insiktfulla analys av Sibyllan från 1958 är riktig. (Samlaren 1958; förkortad version i Synpunkter på PL, en bok som finns med i avhandlingens litteraturförteckning.)

Till Elin Lagerkvists urvalsvolym Antecknat finns flera hänvisningar, men de borde vara ännu fler. I avsnittet »Som i Aftonland – temat som aldrig dör» finns en enda hänvisning trots att det finns många gemensamma citat. Hörnströms komparation av inledningsdikten i Ångest med Karlfeldts Längtan heter min arvedel (s. 68) och Linnér's benämning »dödsberedelse» på Det är vackrast när det skymmer (s. 77 och 103) är exempel på välkända forskningsrön utan hänvisning. Hänvisning saknas till Bengt Larsson beträffande ordet livstro i Den dagen (s. 27; Samlaren 1964). Hänvisning till Espmark saknas bl. a. s. 91, 96 och 122 och är oprecisa eller missvisande s. 89 och 186. Missvisande är också markeringen »Se t.ex. Linnér» på s. 309 (not 187) – denne var ju först med uppgiften. Hänvisning saknas till Karahka på många ställen, bl. a. s. 91, 96, 103, 139, 281. Flera dikttexter som presenteras som nya av Schöier finns citerade och behandlade hos Karahka. Se s. 154 (två texter, här kunde Schöier även ha dragit nytta av dateringen av dessa), 185f., 231, 236 (jfr s. 255, där Schöier f.ö. missat en anknytning till denna text från Natligt besök, som i stället kompareras med Gullbergs Drömd visit). Polemiken mot Brandell s. 17 synes mig inte övertygande och polemiken mot Linnér s. 23 är missvisande. Detta må räcka som exemplifiering.

Så till komparationerna. I ett avsnitt om Bakgrund och förutsättningar för Aftonland behandlar Ingrid Schöier Lagerkvists »Läsning» (s. 54–67). Det material som presenteras är a) den del av hans boksamling som finns i Elin Lagerkvists ägo samt den del som finns i KB, b) hans anteckningar och c) »viss kännedom om hans boklån från

KB». Att med utgångspunkt i dessa fragmentariska källor söka klarlägga Lagerkvists läsning är en komplicerad fråga, mer komplicerad än Schöier tycks riktigt medveten om. (Se dock not 232 s. 304.) Här skulle jag ha önskat en metodisk diskussion och en källkritisk diskussion. Hur skall man t. ex. värdera de nämnda källorna gentemot varandra? Jag efterlyser också en diskussion av huruvida dessa böcker varit föremål för 'aktiv konsumtion', ett fundamentalt källkritiskt problem för komparatisten. I vilken mån är det möjligt att avgöra detta? Anteckningar i böckerna kan rimligtvis författarbestämmas med hjälp av handstilen, men hur författarbestämmer man förstrykningar? – Schöier gör ibland kommentarer i stil med »många intressanta förstrykningar» (s. 190). Lagerkvists bibliotek utnyttjades inte bara av honom själv. Anteckningar om böckerna är en säkrare källa. Men visst hade man önskat att Lagerkvist hade visat samma omtanke om forskarna som Diktonius!

Med dessa principiella reservationer vill jag inte alls fränkänna Ingrid Schöiers försök att spåra Lagerkvists läsning ett värde. Tvärtom, den materialredovisning som görs (ehuru inte alltid relevant för Aftonland) är värdefull genom de uppslag den ger för kommande forskning. Schöier har i detta material kunnat finna ett värdefullt stöd t. ex. för sin diskussion av Lagerkvists 'mytiska metod' i de återkommande anteckningarna om Frazers The Golden Bough, som i svensk översättning ingick i hans bibliotek och som uppges vara väl läst. Här kunde Schöier gärna ha påpekat, att redan Jöran Mjöberg i Livsproblemet hos Pär Lagerkvist visat att denne uppenbarligen tidigt var väl förtrogen med Frazers arbete.

Men det finns också mera betänkliga exempel. Ett sådant är Waltaris Sinuhe egyptiern. Schöier skriver s. 57: »Waltaris *Sinuhe egyptiern* står antecknad i notesböckerna» och på s. 222 utnyttjar hon denna anteckning: »Lagerkvist var ju väl insatt i egyptisk fornkultur, anteckningar om Egypten möter ofta, och man kan påminna om de i hans läsning ingående böckerna [---] och Waltari, *Sinuhe egyptiern*». Notan hänvisar till det först citerade textstället s. 57. Söker man upp den anteckningsbok Schöier refererar till blir man dock betänksam. Där står nämligen klottrat på insidan av pärmen »Sinne egyptiern», vilket tyder på att han skrivit ner en boktitel han hört. Detta duger ju inte som belägg för att han ens skaffat boken. Än mindre för att han läst den.

Hur ser då Ingrid Schöiers komparativa metod ut? Låt oss granska exemplet Bergson. På s. 63 skriver hon: »Med Bergson hade han ett intensivt samröre – det diskuteras på annan plats i denna avhandling.» En hänvisning ges till s. 258f. Där står dock ingenting om Lagerkvists 'intensiva samröre' med Bergson; denne ingår endast som ett bland flera namn i en idéhistorisk översikt av allmän karaktär. Ser vi på de övriga textställen där Bergson figurerar blir resultatet också ganska magert. På s. 19 anför Schöier ett Lagerkvist-citat som diskuterar ande/materia och kommenterar: »Även om anknytningen till såväl Nietzsche som Bergson är uppenbar och aktuell, är ju frågeställningen av betydligt äldre datum och nästan att betrakta som konstitutionell.» På s. 48 citeras ur Lagerkvists anteckningar och Schöier skriver: »Det finns mycket i dessa resonemang, som kan relateras till tankegångar hos Bergson, en av de filosofer, som explicit ingår i Lagerkvists läsning». De citat ur och referat av Bergson som anförs s.

48f. är dock inte särdeles övertygande och komparativ argumentation saknas.

Som belägg för formuleringen att Bergson »explicit ingår i Lagerkvists läsning» anför Schöier i en not ms och tryckt version av artikeln *Folket och dikten* (Tiden 1915), där Lagerkvist skriver om »en filosofiskt studerad kritiker med alltför långa meningar» som flitigt åberopar sig på »den alltid snälla farbror Bergson». Denna gliring mot John Landquist med Bergson som slagträ är inte ett acceptabelt belägg för att Lagerkvist läst Bergson. Som ett andra belägg anför i samma not ett brev från Lagerkvist till Otto Oberholzer 1950 (citerat s. 64, ej 48). Av detta framgår att han läst Bergson, dock ej »så tidigt som vid Människor». »Men jag kan ju ha läst om honom. Det är inte lätt att komma ihåg sådant», fortsätter han. De återstående textställen där Lagerkvist jämförs med Bergson, s. 147 samt indirekt 266 och 272 gör inte den komparativa bilden klarare. Som granskare tvingas man konstatera att Schöier inte lyckats uppbringa ett enda belägg för ett »intensivt samröre» med Bergson och inte göra en enda komparation som övertygar om dennes betydelse för Lagerkvist. Denna summariska metod är tyvärr representativ för komparationerna i avhandlingen, och även för bevisföringen i stort.

Lika summariska är komparationerna med Heidenstam s. 144f., där det dessutom i författarinnans egen sammanbindande text sker en glidning från illustrativ till genetisk komparation och möjligen tillbaka igen. (Hon diskuterar ingenstans i avhandlingen dessa begrepp.) Det förblir också oklart hur hon egentligen vill värdera Heidenstams betydelse för Lagerkvistdikten *Med gamla ögon* ser jag mig tillbaka i relation till andra källor. Efter några exempel som närmast tycks illustrativa följer formuleringen: »Men främst är det kanske Heidenstams *Hemmet*, som hörs i Lagerkvists *Aftonlandsdikt*», som tyder på att författarinnan anser att här föreligger ett genetiskt samband. Men nästa exempel är mera oklart: »Hans *Alienus*, vandraren, främlingen, pilgrimen, är Lagerkvists föregångare: de döda men aldrig glömda i *Aftonlandsdikten Med gamla ögon ser jag mig tillbaka* är i släkt med gestalterna i Heidenstams dikt: [citat]». Argumentationen är oklar och det är också oklart hur ett genetiskt samband med Heidenstam skall värderas i förhållande till de anteckningar om barndomsmiljön som Schöier i ett långt avsnitt tidigare i kapitlet redovisat som bakgrund till dikten. En nyansering av Heidenstamkomparationen görs dock på s. 146, där »nittiotalisternas minnesbilder från det förgångna» sägs ingå i »referensramen». En traditionsinplacering av Lagerkvist på ett sådant mera allmänt plan känns invändningsfri.

Direkt överraskande är Schöiers urgerande på s. 90f. av Amiel som källa till själslandskapen i *Aftonland*. Schöier pekar på vandrigen genom olika landskap som ett motiv som kan följas »genom manuskriptens utkast fram mot *Aftonland*» och konstaterar: »Nyckeln är Amiels välbekanta 'landskapet ett själstillstånd'. Hon påpekar att själslandskapen finns redan i *Ångest* – såsom ju flera tidigare forskare utrett. Hon hänvisar till ett brev från Lagerkvist 1925 om läsningen av Amiel som »en stor upplevelse», hon redovisar på annan plats (s. 60) att hans första läsning av Amiel hänför sig till 1919. Hur går nu denna ekvation ihop, undrar granskaren alltmer förbryllad. Lagerkvist arbetade med själslandskap redan 1915–16

– redan 1912 kunde Schöier ha konstaterat om hon hade uppmärksammat diskussionen i Karahkas avhandling (s. 271 och 63f.) av några texter från 1912, som Schöier själv presenterar utan datering på s. 96. Hur kan då Amiel vara »Nyckeln»?

En smula överraskad undrar man också vilken komparativ dignitet Schöier vill ge sitt uttalande om Ekelund s. 229: »Ändå gäller Ekelunds ord om att förutsättningen för att bli diktare är att man är en människa – med något renhjärtat och genomskinligt i karaktären». Gäller – för vem?

En annan invändning som kan riktas mot Ingrid Schöiers komparativa metod är att komparationerna ibland tenderar att bli reduktionistiska till sin karaktär. Ett exempel kan anföras från s. 19f., där hon citerar en Lagerkvistdikt om tomheten och rymden och konstaterar: »Här hörs ett martinonskt eko, men tomhet, död och tidlöshet kan också påminna om Pascals: 'Le silence éternel de ces espaces infinis m'éffraye.'». Denna passage föregås av en lång genomgång med många citat som visar på stjärnmotivets frekvens hos Lagerkvist, något som också finns diskuterat hos flera forskare – Hallberg anför här. Skall vi då verkligen reducera rymd- och stjärnmotivet i *Aftonlandsdikten* till en litterär reminiscens från Martinson eller rent av Pascal? Skall inte de biografiska incitamenten och de ickeletterära belägg som ges för Lagerkvists intresse för dessa motiv väga tyngre? Eller är detta avsett som en rent illustrativ komparation?

Flera av komparationerna – om avsedda som illustrativa eller genetiska diskuteras inte av författarinnan – känns irrelevanta. Så t. ex. s. 315 not 35, där citatet ur Ekelöfs *Färjesång* (»Jag är en främling i detta land») inte synes meningsfullt att jämföra med Lagerkvists metafysiska främlingskap. Ekelöf artikulerar ju här ett socialt främlingskap. Med gamla ögon ser jag mig tillbaka och En Mölna-elegi tycks mig ha sina beröringspunkter på ett så abstrakt plan att komparationen s. 38 blir poänglös. Som irrelevanta betraktar jag också Schöiers hänvisningar till diskussionen av Lagerkvists förhållande till den tyska expressionismen. Dessutom föreligger här flera missuppfattningar av diskussionen.

Det må sammanfattningsvis konstateras, att det komparativa mönstret *Fjord Jensen*, som Schöier refererar till i metodpresentationen (s. 44) inte har följts. Kanske borde hon också oftare än som tycks ha skett ha haft i åtanke de ord av Bengt Lagerkvist som hon citerar s. 225: »Över huvud taget var han en författare som inte får inspiration i första hand av litteratur utan genom sitt eget liv.»

Avhandlingens slutkapitel är, som jag redan antytt, dess svagaste och där kan man tydligt se flera av de brister som också vidlåder avhandlingen som helhet. Där finns exempel på luddighet i terminologin, i några fall rena felaktigheter, som går djupare. Allvarlig synes mig den missuppfattning av Welleks diskussion av termerna innehåll – form contra material – struktur, som Schöier gör sig skyldig till på s. 269, där man får uppfattningen att form och innehåll är »den moderna litteraturkritikens» termer. Jfr även s. 263, där Welleks terminologiska diskussion presenteras via Brooks. Schöier skriver: »formen får inte bli ett slags emballage för innehållet utan är ouplösligt förenad med detta». Tanken i Welleks diskussion är ju att formen inte kan bli ett »emballage för innehållet».

Den alltid svårhanterliga termen struktur får i Schöiers

framställning skiftande användningar, som tyder på en viss vacklan i uppfattningen av den mellan å ena sidan struktur = det arkitektoniska skelettet, dvs. av lägre dignitet än verket, å andra sidan struktur = verket som helhet. Jfr s. 268, 269, 271 och 276.

På s. 271 f. kommer Ingrid Schöier in på dikt och musik och jag vill anmäla tveksamhet till den – av många framförda – synen på upprepningsteknik i litteraturen som ett exempel på musikalisk strukturering. Schöier talar om »textens strukturering efter vissa musikaliska mönster eller principer». Upprepningstekniken är dock ett urgammelt stilmedel i litteraturen, som, tidigt frigjort från den ursprungliga anknypningen mellan poesi och musik, redan i den antika retoriken kategoriserats i en uppsjö av stilistiska termer. Det synes mig vanskligt att s. a. s. ge musiken monopol på ursprunget till upprepningsteknik.

På den terminologiska sidan kan man också peka på den felaktiga användningen av termen konnotation på s. 280: »*gammal* ('med gamla ögon' – dvs. ögon som har sett gud, men även med konnotationen hög levnadsålder)». Användningen av termen redundans synes mig diskutabel på s. 277 (längst ner). Användningen av termerna expressionism och expressionistisk (passim) synes mig inte tåla en kritisk granskning. Ett exempel på psykologisk terminologi ser besynnerligt ut: »Jung, det kollektiva medvetandets apostel» (s. 34).

Jag har ovan pekat på brister i komparationerna med andra författare. Också mot de inkomparativa avsnitten kan kritik riktas. Detta hänger många gånger samman med den inledningsvis påpekade avsaknaden av historiskt/kronologiskt synsätt. Ingrid Schöier blandar ogenerat uttalanden av Lagerkvist från olika tider utan markering av den kronologiska kontexten. Denna tendens är märkbar i hela avhandlingen. Mest besvärande blir den i slutkapitlet, där författarinnan utan vidare jämför Lagerkvists estetiska teorier i början av 10-talet med tiden för Aftonland och Sibyllan. Se t. ex. s. 262 («Lagerkvists arkitektoniska ideal för dikten»), s. 264 f., s. 268 f., s. 270, där ett citat ur Modern teater 1918 (med felaktig syftning på »livet» i stället för »tiden») sammanställs med Aftonland 1953. Textstället ger också i resonemangen om gotiken pröv på den spekulativa estetiken Schöier stundom hemfaller åt, här i Worringers anda. På s. 270 f. talas om Lagerkvists författarskap som en totalitet, vilket förvisso är riktigt och, såsom också anförts, flera gånger bekräftat av honom själv. Däremot kan invändningar resas mot formuleringen: »den totalitet som hela hans författarskap i konsekvens med hans ungdoms estetiska program utgör». Detta program är varken relevant i sammanhanget eller giltigt för hela författarskapet utan avsevärda nyanseringar. Angående Lagerkvists egna uttalanden om författarskapet som en helhet kunde Ingrid Schöier ha kompletterat med ett par intressanta brev till Åke Bonnier, 20/8 1930 och 10/7 1931 (Bonniers arkiv).

Sidorna 274 och 275 ger iögonfallande exempel på hur författarinnan blandar uttalanden från olika tider – 1912, 1912, 1957–62, 1912, /1913/, 1921, 1914, 1920-t, 1910, 1918 – och sammanställer dem med Aftonland utan hänsyn till det dynamiska och dialektiska i Lagerkvists författartyp. Här blir han statisk.

Slutkapitlet ger liksom de tidigare kapitlen flera exempel på att Ingrid Schöier inte tillräckligt penetrerat och dragit nytta av tidigare forskning. På s. 268 heter det:

»Kubismen var ju hans tidigaste läromästare». Redan Gösta Lilja har dock visat att det var de svenska Matisseelevernas måleri som inspirerade Lagerkvist till hans första programskrift, alltså fauvismen. På s. 275 hänvisar Schöier till Viktor Sklovskys definition av poesi, »making it new» och s. 264 skriver hon: »Men även om man med något av det nykritiska tänkandets vokabulär ser poesiens språk som ett uttryck för ett annat sätt att se och uppleva världen än det vardagliga [---]». Här kunde hon ha fått ett fint stöd av Lagerkvist själv genom att anföra hans karakteristik i en essä 1914 av den moderna konsten, som »har ett nytt sätt att se och uppfatta» (Se Karahkas avh. s. 175). Uttrycket varierar i brev till August Brunius 1914, citerat hos Teddy Brunius (BLM 1965: 10 s.808). Schöiers karakteristik i samma passage av den lyriska diktionen i Aftonland, som får sin »särprägel» av »evighetens skimmer över det vardagliga och det vardagligas genombrott i de stora mytiska sammanhangen» är vacker och träffande men inte speciell för Aftonland. Detta är ett återkommande drag hos Lagerkvist.

S. 284 exponerar tydligt Ingrid Schöiers indirekta och kringgående metod: hon refererar först vad andra forskare sagt om andra verk av Lagerkvist och ser sedan om detta stämmer med Aftonland. Denna metod förefaller mig inte speciellt givande. Jag hade hellre läst en självständig karakteristik av stilen i Aftonland. Här blir också återgivandet av tidigare forskning lite missvisande. Att Linnérs beskrivning av landskapet och av tre stilnivåer hos Lagerkvist gäller en annan period än Aftonlands framgår inte klart; detsamma gäller Granlids urskiljande av fyra stilar hos Lagerkvist.

Ett exempel på spekulativ estetik utöver det redan nämnda finner vi på s. 279 f. där Ingrid Schöier diskuterar Lagerkvists bruk av allitteration och assonans. Efter ett brevcitat från 1914 (med felaktig källhänvisning) hoppar hon via Scaligers estetik raskt till Aftonland och exemplifierar dennes spekulationer med ord ur samlingen. Nu är ju klangvärden alltid vanskliga att analysera, i synnerhet beträffande assonanser är det svårt att avgöra om orden har valts med klangeffekter som primärt mål eller om dessa uppkommit slumpmässigt genom ett lyckligt samspel mellan språkets semantiska och fonetiska förutsättningar. Schöier glider förbi problematiken, hon betonar endast att »det måste till ett samspel med betydelsen». I sin exemplifiering har hon inte lyssnat ordentligt. Hon skriver: »Överallt i alla himlar kan förmedla a:ets karaktär med ord som *alla, hans, bara, kan, stava, afton, allting, tankar, vandrade, hand*». Men a:ets karaktär – vad nu det är, avser förf. verkligen Scaligers »a står för vidd och storhet»? – är ju inte densamma i dessa ord, där kort och långt a har olika fonetiskt klangvärde. Detsamma gäller exemplifieringen av ö: «i 'ökendikterna' ljuder ö:et som ett klagorop» heter det, varefter författarinnan räknar upp 13 ord som representerar fyra mer eller mindre olika ö-ljud. Ännu olyckligare är den konsonantiska allitterationen exemplifierad när hon talar om hur »g i *gissa, gåta, vagnar, dig är verkningsfullt*». Kanske för ögat, men inte för örat: *gissa* har ju j-ljud.

Aftonland presenteras som en bok om människan och gud och människan som gud, som skapare. Också barnomsmiljöns betydelse betonas. Mera i skymundan kommer den förgänglighetstematik – delvis med kontrastering av människan mot naturen som representant för det eviga

– som också är stark i boken. (Överhuvudtaget tycks mig kontrastering vara en bärande struktur i boken, både i enskilda delar och i helheten.) Den tematiska koncentrationen är emellertid tacksam ur dispositionssynpunkt och Schöiers läsning av Aftonland som en vandring genom olika landskap är intressant. Mot den bild avhandlingen ger av Aftonland har jag inga allvarliga invändningar. Vad man möjligen kan fråga sig är om det är rimligt att så stort utrymme givits åt behandlingen av ett tema som i boken ej är explicit, nämligen »poeta creator». Tolkningen av Skapelsemorgon som en diktsvit om konstnärersproblematik är intressant men inte helt problemfri. Den vilar nästan helt på slutdikt. Den reducerar dikts allmängiltighet. (Jfr t. ex. nr VII: »Jag är människan.») Den får konsekvenser för dikten som helhet, som därmed tenderar att sönderfalla. Schöiers bevisföring är inte tillräckligt analytisk, hon mobiliserar endast mängder av citat ur anteckningarna till stöd för sin tolkning. Dessa citat är dock mycket intressanta, konstnärersproblematikens centrala ställning i författarskapet (ända sedan de tidigaste diktförsöken, kan man tillägga) och dess frekvens i anteckningarna från denna tid gör det rimligt att läsa in den i delar av Skapelsemorgon.

Man kan beklaga att behandlingen av Aftonland genom den tematisk/motiviska inriktningen kommit att utmärkas av viss atomism. Enskilda motiv lyfts fram i ljuset, men över Aftonland som konstnärlig helhet vilar skymningen. Bokens komposition, de enskilda delarnas relationer till varandra och deras plats i helheten – det är aspekter som inte tas upp. Jag hade väntat mig en analys av sådant i slutkapitlet, där bl. a. en behandling av kompositionen utlovas. Men vad vi får av motivstudier är mycket nog, och det är med hänsyn till omfånget knappast rimligt att begära fler aspekter.

Sammanfattningsvis kan konstateras att avhandlingen i flera avseenden kännetecknas av brist på vetenskaplig stringens och precision. Trots de kritiska synpunkter som här framförts vill jag betona att det ändå blivit en synnerligen läsvärd bok. Ingrid Schöier presenterar ett oerhört intressant material som belyser viktiga sammanhang i Lagerkvists författarskap och sätter in Aftonland på en central plats i hans sena diktning. Avhandlingen fyller en lucka i Lagerkvistforskningen och ger genom sin rikedom goda uppslag till kommande forskning, av Ingrid Schöier och andra.

Urp-Liisa Karahka

Kristina Hallind: *Tavlor och deviser. Studier i Erik Lindegrens diktning till Halmstadgruppens måleri*. Litteratur Teater Film. Skrifter från Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 14. Liber Läromedel. Ängelholm 1978.

Den stora bok med titeln *Halmstadgruppen* som utkom 1947 (andra, utvidgade upplaga 1970) innehöll 38 dikter av Erik Lindegren, vilka anknytits till reproducerade målningar av Halmstadgruppens sex konstnärer. Det är tillkomsten av dessa dikter, deras förhållande till de konstnärliga inspirationskällorna och deras väsentliga tematik som avhandlingen behandlar.

Förf. har sålunda förelagt sig en svår forskningsuppgift, tvärvetenskaplig. Den spänner över två huvudområden:

konsten och litteraturen, och deras samspel med varandra, alltså konstteori. Det kräver lyhördhet och stor kring-syn på två vittomspännande områden för att resultatet skall anses någorlunda säkerställt.

Sin huvuduppgift – att belysa samspelet mellan Lindegrens dikter och de konstverk hans inspiration utgått ifrån – har Hallind löst på ett i väsentliga delar övertygande sätt, genom energi, forskarintensitet och systematiskt arbete. Också nytt handskriftsmaterial (KB) har hon funnit, främst ett anteckningsblock, där Lindegren noterat sina första intryck vid genomgången av den fotografisvit (svart-vitt) som förlaget från början ställde till hans förfogande. Utkast, som belyser vägen från konception till färdig dikt, har i vissa fall befruktat framställningen.

I ett par kapitel visar Hallind eminent förmåga till direkt textanalys, t. ex. det inspiratoriska sambandet mellan två konstverk och en dikt, centrala motivgrupper som »Dvala och uppvaknande». Avhandlingen avslutas med »Två diktmonografier»: »*Det är fullbordat*» till en så benämnd målning av Erik Olson och »*Blodsåglarna*», knuten till en målning av Esaias Thorén och publicerad i en tidigare version ett halvår före Halmstadgruppsboken. Båda dikterna har samband med stämningar från andra världskriget och erbjuder sålunda en speciellt gynnsam analys-situation, i synnerhet som utkast till de färdiga dikterna föreligger. Men de ger ändå så pass mycket mersmak att man, rent metodiskt, kan fråga sig om Hallind inte skulle ha kunnat åstadkomma intressantare resultat genom att lägga varje dikt för sig under luppen, efter en inledande, mer teoretisk bakgrundsteckning.

Förhållandet mellan notisblockets anteckningar, deras bakgrundsmaterial och de färdiga dikterna ägnas med rätt stor uppmärksamhet. Redan i inledningen säger Hallind att dessa Lindegrens dikter inte bara intar en särställning i hans egen produktion utan också »i den poesi som söker anknytning till bildkonsten»: »Dikterna har skrivits på bestämda sätt inspirationsmaterial hade utvalts av andra.»

Nu finns det faktiskt en lång rad exempel i litteraturen på dikter, som direkt anknyter till eller »illustrerar» i ord konstverk, icke minst just inom surrealismen; Paul Eluards dikter till teckningar och collage av Max Ernst hör till de mest välkända. Eluard säger om sina dikter »*A l'intérieur de la vue*», tryckta 1947 men publicerade i tidskriften *Constellation* redan 1946, att de är skrivna »pour illustrer aussi fidèlement que possible les huit poèmes visibles de Max Ernst composés en 1931». Dessutom blev det ju så, som Hallind också understryker, att Lindegren inte lät sin inspiration styras av de konstverk andra hade utvalt åt honom. Hallind påvisar att Lindegren ofta förhåller sig mycket fritt till förebilderna: »I många fall har former i tavlorna givit upphov till nya associationer. Han har diktat vidare på bildkonstverken och stundom infört jag- och du-gestalter med eller utan motsvarighet i konstnärernas framställning.»

Man kan gå både två och tre steg vidare på denna väg. Sommaren 1946 besökte Lindegren de sex konstnärerna och stiftade direkt bekantskap både med dem själva och deras bildvärld. Det är uppenbart att Lindegren i många fall låtit sig inspireras av helt andra verk än de av förlaget utvalda målningar, som hans dikter är anknytna till i publikationen. En energisk genomgång av konstnärernas samlade produktion skulle här kunna ge intressanta resul-